

לשוננו לעם

עורכים: שושנה בהט, דוד טלשיר, יוסף עופר

מתוך

כרך מד, תשנ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

צירי או סגול, קמץ קטן או גדול?

שאלה

א. מצאתי בסידורים שונים שמנקדים את המלה **קונה** בנו"ן סגולה, ואחרים בנו"ן צרויה. כך גם במלה **בונה**. מהי הצורה הנכונה בתפילת העמידה ובברכת המזון?

ב. לא פעם אני שומע שהוגים את המלה **רָאשִׁים** (צורת הרבים של **ראש**) בקמץ קטן. היה לי ויכוח על כך עם רב קהילתנו, אשר קרא כך בהפטרה. טענתו: היחיד הוא **רֹאשׁ** בחולם, ועל כן הקמץ בצורת הרבים חייב להיות קמץ קטן. אני טענתי שאין שום סיבה לקרוא קמץ קטן, כי לפנינו הברה פתוחה, ועל כן תנועתה תנועה גדולה, היינו קמץ גדול. עם מי הצדק?

ישראל אלכסנדר

תשובה

א. אמנם כן, צורות בינוני מגזרת ל"י כדוגמת **בונה** ו**קונה** מנוקדות בסגול כשהן שם נפרד ובצירי כשהן באות בנסמך. הביטוי "בונה ירושלים" הוא אפוא דו-משמעי מבחינה תחבירית: אפשר לראות בו צירוף סמיכות, ואז תנוקד הנו"ן בצירי; ואפשר לראות במלה **בונה** צורה פועלית ובמלה **ירושלים** מושא, ואז תנוקד הנו"ן בסגול.

במקרא קיימים שני המקרים: "**בֹּנֶה יְרוּשָׁלַם ה'**" (תהלים קמז, ב), "**בִּנְה צִיּוֹן בְּדָמִים**" (מיכה ג, י) – הראשון צורה שמנית בנסמך והשני צורה פועלית. בדקתי בכמה סידורים ומצאתי שכולם מנקדים בקביעות בצירי. בתפילת העמידה: "**קֹוֶנֶה הַכֹּל**" ו"**בֹּנֶה יְרוּשָׁלַם**" ובברכת המזון: "**בִּנְה בְּרַחֲמֵי יְרוּשָׁלַם**". סידור **עבודת ישראל** במהדורת י"ז פָּר מנקד בברכת המזון: "**בִּנְה בְּרַחֲמֵי יְרוּשָׁלַם**". ומסביר המהדיר שאין לראות כאן צירוף סמיכות, שהרי המלה **ברחמיו** חוצצת בין ה'נסמך' ל'סומך'.

בעל הסידור הנזכר מנקד בתחילת תפילת שמונה עשרה "קִנְהָ הַכֹּל", ומסביר שצירוף סמיכות פה. ראייה לכך גם מן הפסוק "קִנְהָ שְׁמַיִם וְאָרֶץ" (בראשית יד, יט).

מצד אחר מצאתי בסידורים את הניקוד בסגול: "עֲשֵׂה הַשְׁלֹם" (כך נוהגים בחו"ל לחתום בעשרת ימי תשובה). נראה שלא רק שיקולים דקדוקיים הנחו את המנקדים, אלא הפסוק במקרא שעל מתכונתו בנויה הברכה הוא שהשפיע. ובמקרא נאמר: "עֲשֵׂה שְׁלֹם בְּמִרוֹמָיו" (איוב כה, ב). כללו של דבר: מבנים מסוג זה (בינוני + שם – וכל הצירוף בא כתמורה לשם אחר) אפשר לפרשם כצירוף סמיכות ואפשר לפרש את הבינוני כצורה פועלית. לסוגיה זו קשורות גם הנוסחאות השונות בברכה אחרת: "שומר עמו ישראל לעד" לעומת "שומר את עמו ישראל לעד".

ב. בעניין ראש וראשים – צדקת אתה. לאחרונה שמעתי גם אני פעמים רבות את ההגייה המוטעית **ראשים** בתנועת *o*, ולכן יש מקום להסביר את העניין.

המסורות של עדות ישראל נבדלות בעניין הגיית הקמץ. לפי מסורת אשכנז הגיית כל הקמצים שווה. נראה שכך הגו גם בעלי המסורה מתקני הניקוד הטברני ועל כן יסדו סימן אחד לכל סוגי הקמץ. לפי מסורת ספרד מבדילים בין קמץ גדול שהגייתו *a* ובין קמץ קטן שהגייתו *o*. ובכל מקום שהקמץ בא בהברה פתוחה הוא נחשב לקמץ גדול. לפי מסורת הספרדים אין ספק שיש לקרוא **ראשים** בקמץ גדול.

גם על פי השיקול הדקדוקי הקמץ במלה **ראשים** הוא קמץ גדול. תנועות שמוצאן מתנועת *u* קצרה, רגיל בהן החילוף בין חולם חסר, קיבוץ וקמץ קטן (כגון: חק, חק-עולם, חקים). אולם המלה **ראש** מוצאה מן הצורה *רֶאֶשׁ (כמו המלה המקבילה בערבית). האל"ף נאלמה ונוצרה תנועה ארוכה *a*, שנעתקה אחר-כך לתנועת *o* (מעתיק זה מכונה "המעתיק הכנעני"). צורת הרבים מוצאה מן *רֶאֶשִׁים (כמו: מֶלֶךְ, מְלָכִי, מְלָכִים), ובהיאלמות האל"ף נתקבלה הצורה רֶאֶשִׁים (וכמוה: רֶאֶשִׁי, רֶאֶשִׁיהֶם – כולם בקמץ גדול). גם התואר רֶאֶשִׁי הוא בקמץ גדול (וזאת בניגוד לצפוי, שהרי הוא נגזר מהמלה ראש. צורה זאת נוצרה כנראה כהיקש לשְׂמָאֲלִי).